

Inleiding

Isaac Ambrosius (1604-1664)

1. ZIJN LEVEN

Afkomst

Isaac Ambrosius (Isaac Ambrose) werd in 1604 geboren als de derde zoon en de jongste van zes kinderen van Richard Ambrosius, predikant in het Engelse plaatsje Ormskirk. Ormskirk is gelegen in het westelijke deel van Midden-Engeland, in het graafschap Lancashire. Vader Richard Ambrose was daar voorganger van 1572 tot zijn dood in 1612.

In de registers van de Church of St. Peter and St. Paul van Ormskirk, die teruggaan tot 1190, is na te gaan dat er meerdere voorgangers zijn geweest met de naam Ambrose. Voordat Richard Ambrose de gemeente diende, werd de gemeente gediend door Ellis Ambrose, die waarschijnlijk geen nabij familielid was. Reeds in de vijftiende eeuw werd de gemeente vanaf 1489 gediend door een William Ambrose. De familienaam Ambrose is dus lange tijd verbonden geweest aan de kerkgeschiedenis van Ormskirk.

Richard kreeg met zijn vrouw Marie zes kinderen:

- De oudste dochter Marie, die in 1609 trouwde met de predikant William Knowles. William Knowles werd in 1613 de opvolger van zijn schoonvader Richard als predikant van Ormskirk. In 1615 maakte hij plaats voor zwager Henry Ambrose, die op het moment van de dood van vader Richard nog in Oxford studeerde.
- Dochter Anne, die gedoopt werd op 2 augustus 1587. Zij was gehuwd met Thomas Ashton.
- Dochter Martha, die gedoopt werd op 21 augustus 1590. Of zij gehuwd geweest is, weten we niet. Wel is bekend dat zij nog ongehuwd was toen haar vader Richard overleed in 1612.
- Zoon Henry, gedoopt op 24 december 1592. Na zijn studie te Oxford werd hij predikant in Ormskirk in 1615. Hij is slechts 35 jaar oud geworden.
- Zoon Gabriel werd op 16 augustus 1594 gedoopt. Hij heeft slechts enkele maanden geleefd en overleed in februari 1595.
- Zoon Isaac. Zijn precieze geboortedatum is niet bekend. Wel weten we dat hij op 29 mei 1604 gedoopt werd.

Vader Richard overleed in 1612, waardoor Isaac op achtjarige leeftijd halfwees werd. Van de jeugd jaren van Isaac zijn geen nadere gegevens bekend. Maar zonder twijfel bezocht hij de Free Grammar School of Ormskirk, waarvan zijn vader Richard bij leven een van de bestuurders was en waaraan Richard in zijn testament gelden naliet.

Studie en eerste gemeenten

In 1621 werd Isaac Ambrosius toegelaten tot het Brasenose College, dat deel uitmaakt van Oxford University. Op 25 februari 1624 behaalde hij de graad Bachelor of Arts, na de studie die hem voorbereidde op het predikantschap. Zijn eerste gemeente was die van Castleton, Derbyshire, een klein plaatsje in de East Midlands, waar hij in 1627 zijn ambtelijke loopbaan als prediker van het Goddelijke Woord begon. Volgens het register van predikanten van de St Edmund's Church in Castleton werd zijn opvolger daar in 1631 bevestigd. Van 1629 tot 1631 diende Ambrosius de gemeente van Clapham, Yorkshire. In de jaren 1631 en 1632 was Ambrosius verbonden aan het Magdalen College te Cambridge waar hij de graad Master of Arts behaalde.

In 1631 werd Ambrosius benoemd tot een van de vier *King's Preachers* in Lancashire. Dit waren rondreizende predikers die de opdracht hadden de leer van de Reformatie te verbreiden, in het bijzonder in gebieden waar het rooms-katholicisme sterke wortels had. Ambrosius vestigde zich in Garstang, waarmee hij weer in het Lancashire van zijn jeugd terugkeerde.

In deze periode trad Ambrosius in het huwelijk met Judith, van wie de achternaam niet bekend is. Zij overleed in 1668. Ambrosius en zijn vrouw kregen drie kinderen: dochter Rachel (gedoopt 25 januari 1635), zoon Augustine (gedoopt 11 februari 1638) en zoon Richard (gedoopt 13 juli 1640).

Predikant in Preston

In 1640 aanvaardde Ambrosius het aanbod om predikant van St. John's Preston Church in Preston, Lancashire te worden. Het was Lady Margaret Houghton die het middel was waardoor Ambrosius naar Preston kwam. Margaret Houghton was de echtgenote van Sir Gilbert Houghton (1591-1646), lid van het Lagerhuis en vertrouweling van koning Jakobus I.

Margaret Houghton werd door Ambrosius in zijn rouwpreek bij haar begrafenis op 4 januari 1657 geschilderd als een godvrezende vrouw die er in Gods voorzienigheid toe gebruikt was om hem als predikant naar Preston te laten komen. De preek over Efeze 5:16, *Redeeming the time*, is in druk uitgegeven en ook in het Nederlands vertaald onder de titel *Tijd om te zoeken*. Ambrosius zegt van haar bemiddeling om over te komen naar Preston:

Te midden van alle anderen behaagde het haar om haar genegenheden op de onwaardigste van alle boodschappers van mijn Meester te laten vallen. Tijdens haar leven verkoos zij mij op deze plaats. De Heere maakte haar tot het eerste rad van Zijn voorzienigheid, door mij hierheen te brengen. Het gaf haar zorgen dat ik deze pastorale opdracht verliet vóór zij de wereld achter zich liet.

Op 24 januari 1641 ontving Ambrosius het bericht van het overlijden van zijn geliefde moeder Marie. Hij was met natuurlijke en geestelijke banden aan haar verbonden. Hij schreef in zijn dagboek:

Vanwege haar dagelijkse gebeden en haar vele voor mij gestorte tranen hield ik haar voor een tweede Monica. Daarom had ik reden om te rouwen over zulk een groot verlies.

Het was in zijn periode in Preston dat Ambrosius er een gewoonte van maakte om zich gedurende de maanden mei en juni voor enkele weken af te zonderen in de bossen, om daar de Schrift te onderzoeken, te overdenken en door gebed de gemeenschap met de Heere te zoeken. Een plaats waar hij dat deed, was in de bossen van Weddicre in de buurt van Garstang, waar hij in een kleine hut verbleef. In zijn dagboek schreef Ambrosius erover:

Zodra ik maar een stap in het bos gezet had, wekten de groene bomen en planten en het lieflijke gezang van de vogels mijn ziel op om God te prijzen. Ik begon vervolgens aan mijn werk en zette het gedurende de maand voort. Op verschillende tijden nam ik de plichten van *waakzaamheid, zelfonderzoek, bevindingen, meditatie* en het *geloofsleven* door. Menigmaal voelde ik veel zoete roerselen van Christus' Geest. De Heere Jezus verscheen aan mijn ziel en gaf mij de kussen van Zijn mond, vooral in mijn gebeden tot en lofprijzingen van Zijne Majesteit. Zeker, 'Gij zijt mijn Heere, daarom zal ik U loven; Gij zijt mijn God, daarom zal ik U verhogen'.

Burgeroorlog

De periode van 1640 tot 1654 waarin Ambrosius in Preston woonde en werkte, was in veel opzichten een veelbewogen tijd. Het was de tijd van burgeroorlogen in Engeland, Schotland en Ierland: de eerste *Civil War* van 1643 tot 1647, de tweede *Civil War* van 1648 tot 1649 en de derde *Civil War* van 1650 tot 1651. Gedurende deze jaren streden de koningsgezinde aanhangers van Karel I, de *cavaliers*, en de aanhangers van het parlement, de *roundheads*, met elkaar. Het koningshuis en de koningsgezinden streden voor een anglicaanse, episcopale inrichting van de kerk. Ook de rooms-katholieken behoorden tot de volgelingen van de koning. Koning Karel I was gehuwd met de rooms-katholieke Henriëttä Maria van Bourbon. De puriteinen, met grote invloed in het parlement, streden voor een kerk die gezuiverd was van roomse gebruiken, voor een niet-hiërarchische vorm van regering van de kerk (presbyterianisme), voor de gereformeerde leer, maar niet minder voor een inperking van de absolutistische neigingen van de koning.

In 1643 werd het beroemde *Solemn League and Covenant* gesloten: een verbond tussen het parlement en Schotse *Covenanters*, waarin het parlement steun zocht bij de Schotten om zijn doelen te bereiken, de Schotten trachtten het presbyterianisme te behouden en beide partijen overeenkwamen de invloed van het rooms-katholicisme terug te dringen. Ook Ambrosius steunde deze beweging en de idealen van het presbyterianisme. In deze roerige periode kwam de Synode van Westminster bijeen van 1643 tot 1649 en deze synode aanvaardde het *Solemn League and Covenant*.

Ambrosius werd in de tijd van de burgeroorlogen enkele malen gevangengenomen. In november 1642 werd hij voor enige tijd gevangengenomen, en ook op 20 maart 1643. In beide gevallen werd hij op voorspraak van bevriende edelen weer vrijgelaten. Zo schrijft hij over William Ffarrington uit Worden:

Uit liefde en achting voor het predikambt heeft hij zich voor mij ingezet toen ik gevangengenomen werd. Hij betaalde voor mijn vrijlating en heeft me persoonlijk thuisgebracht bij mijn vrouw en kinderen, daarbij aan mij en de mijnen alle mogelijke vriendelijkheid betonend.

Battle of Preston

Tijdens de tweede *Civil War* vond bij Preston, terwijl Ambrosius daar woonde, van 17 tot 19 augustus 1648 een beslissende veldslag plaats: de *Battle of Preston*. Het parlementaire leger onder leiding van Oliver Cromwell behaalde een overwinning op de aanhangers van de koning, die samen met koningsgezinde Schotten vochten onder leiding van de hertog van Hamilton.

Toen de strijd dreigde, vertrok Ambrosius vanwege het gevaar naar Manchester. Toen hij op 22 augustus terugkeerde naar Preston, noteerde hij dankbaar de overwinning van het parlementaire leger:

Ik keerde naar Preston terug, zag de wonderlijke werken van God en hoorde over vele wonderen van Zijn barmhartigheden, bijvoorbeeld:

1. De infanterie van de Schotten is verslagen. Hun zijn 150 vaandels, 36 kruivaten, 100 lontvaten, 6.000 kogelladingen, 5.000 musketten en 2.000 pieken afgenomen. Ondertussen bestond de vijand uit ruim 30.000 man en de strijdkrachten van het parlement uit niet meer dan 9.000 man.
2. Geen plaats (waar de vijand kwam) is aan plundering ontkomen, behalve Preston. De plundering daarvan werd verhoed doordat de [parlementaire] legers nog net op tijd kwamen.
3. Voor de Schotten werd een voedselvoorraad in het stadhuis gebracht ter waarde van minstens duizend pond, maar de tijdige opmars van de legers redde die voorraad om er zelf gebruik van te maken.

Hierbij moet aangetekend worden dat andere bronnen de omvang van het royalistische leger inschatten op rond 11.000 manschappen (die ook nog niet allemaal betrokken waren bij de slag) in plaats van de 30.000 die Ambrosius noemt. Er vielen zo'n 100 slachtoffers aan de parlementaire zijde en ongeveer 2000 aan de zijde van de Schotten en koningsgezinden. Ambrosius heeft de gevaren en de verwoestingen van de oorlogen van nabij meegemaakt.

Londen

In april en mei 1649 verbleef Ambrosius in Londen. Hij ontving een dagvaarding van het *Committee for Plundered Ministers* [Comité voor geplunderde predikanten], om samen met enkele andere broeders voor hen te verschijnen en zich te verantwoorden over zaken die tegen hem ingebracht werden naar aanleiding van een geschrift met de titel: *The Agreement of the People taken into Consideration ..., by the Ministers of Christ in the Province of Lancaster*.

De predikanten erkenden dat zij hun handtekening gezet hadden en gaven aan dat zij het in hoofdzaak met het geschrift eens waren. De predikanten werd gevraagd of zij de huidige staatkundige regering erkenden en zich eraan wilden onderwerpen. Ambrosius ondervond veel medeleven van geestverwanten in Londen en uit het gehele land. Er was gebed voor hen en er werden vastendagen gehouden voor hun vrijlating. Uiteindelijk liet men hen weer gaan. In zijn dagboek schreef Ambrosius:

De Heere bemoedigde en bekwaamde ons keer op keer, zodat op de laatste dag Mr. M. (de voorzitter van het comité, in wiens ogen wij genade vonden) in het openbaar de wens uitsprak: ‘Ik zou blij zijn als we van de zaak van de predikanten uit Lancashire af waren!’ Alle eer en lof zij onze goede God.

Weer naar Garstang

Aan de periode in Preston is een einde gekomen door het beroep dat op Ambrosius werd uitgebracht door de gemeente van Garstang. Hij was in 1653 ernstig ziek geweest en zijn krachten verminderden. De werkdruk was hoog en het was in Preston niet mogelijk gebleken om een vaste assistent te krijgen die hem in zijn pastorale werk zou bijstaan. In een brief aan John Bond schreef hij:

In zo'n grote gemeente zal ik gewillig het werk op me nemen dat ik kan doen, maar niet alles wat een herder gewoonlijk behoort te doen, want het is me te veel. Indien de tegenstanders (want er zijn menigten van papisten onder ons) denken dat er werk genoeg is voor vier of vijf priesters die een vaste plaats hebben in de gemeente, hoeveel werk stelt u zich voor dat er te doen is voor één dienaar van het Evangelie. Mijnheer, mijn werk in Preston is beëindigd en een ander werk is sindsdien in Garstang begonnen.

Hij zag uit naar zijn periode in Garstang:

In plaats van al het gewoel, de ergernissen, de begeerten, de trots, de onenigheid en alle voornemens van de mensen in straten en steden, zal ik nu in stille velden en bossen wandelen en vaker de verschillende wijzen van melodieuze vogels horen.

En hij voegde eraan toe:

Mijn sterren verduisteren en de wolken keren weder na de regen. Het werk dat voor me ligt, is minder met mensen en meer met God.

Ambrosius diende de gemeente van Garstang van 1655 tot 1662.

Het einde van zijn dienst

In 1662 kwam aan zijn ambtelijke dienst in Garstang een einde. In 1660 was Karel II als koning aan de macht gekomen, het begin van de zogenaamde Restauratie: het herstel van de monarchie van de Stuarts. Karel II werd door het parlement op 8 mei 1660 uitgeroepen tot wettige koning en opvolger van de op 30 januari 1649 geëxecuteerde Karel I. Daarmee kwam een einde aan een periode van strijd tussen koningsgezinden en parlementairen. Maar er kwam ook een einde aan de pogingen van de puriteinen die binnen de Church of England het presbyteriale stelsel wilden verwezenlijken.

Een reeks van wetten werd ingevoerd, de zogenaamde *Clarendon Code*, genoemd naar de geestelijke vader Edward Hyde, graaf van Clarendon, grootkanselier van Karel II. De *Clarendon Code* bestond uit de volgende wetten:

- De *Corporation Act* van 1661, die alle gemeentelijke ambtenaren verplichtte deel te nemen aan de Anglicaanse communie en afstand te doen van de *Solemn League and Covenant* van 1643.
- De *Act of Uniformity* van 1662, die alle dienaren in de kerk verplichtte het *Book of Common Prayer* te aanvaarden en te gebruiken in de erediensten. Weigering daarvan zou betekenen dat een dienaar het ambt verloor.
- De *Conventicle Act* van 1664, die alle religieuze samenkomsten van meer dan vijf personen buiten de Church of England verbood.
- De *Five Mile Act* van 1665, die predikanten die geweigerd hadden in te stemmen met de eisen van de *Act of Uniformity*, de nonconformisten, verbood te komen binnen een straal van vijf mijl van de predikantsplaats die ze verlaten hadden. Het was hun ook niet toegestaan les te geven op scholen.

Het is wel duidelijk dat het net gesloten werd rondom degenen die een kerkregering voorstonden op gereformeerde, presbyteriale leest. Veel puriteinen weigerden in te stemmen met de vereisten van de *Act of Uniformity* en verloren hun ambt.

Het is een pijnlijk gegeven dat de *Act of Uniformity* bepaalde dat men uiterlijk op 24 augustus moest instemmen met de bepalingen van die wet, op *St Bartholomew's Day*! De datum 24 augustus was in 1572 een zwarte dag geworden toen op die dag duizenden hugenoten in Frankrijk op wrede wijze vermoord werden. Nu werden op diezelfde datum in Engeland duizenden getrouwe Godsgezanten uit hun ambt geworpen: de *Great Ejection*. Mannen als Joseph Alleine, John Flavel, Thomas Brooks, Stephen Charnock, Daniel Dyke, John Flavel, William Greenhill, Thomas Manton, Matthew Mead en Thomas Watson verloren hun ambt.

Zo verloor ook Ambrosius zijn predikantsplaats te Garstang. Hij verliet Garstang en verhuisde weer naar Preston, waar hij intrek nam in de Church Weind (nu de St John Street). Zijn gemeenteleden uit Garstang bezochten hem daar. Op 23 januari 1664 ontving hij bezoek uit Garstang. Op die dag sprak Ambrosius vrijmoedig met hen. Hij gaf hun goede raad en vertelde dat hij gereed was wanneer de Heere hem zou wegroepen uit dit leven. Hij zei hun ook dat hetgeen hij geschreven had, gereed was, nu hij de dag ervoor zijn werk *Discourse Concerning the Angels* had verzonden om gedrukt te worden. Bij het vertrek van zijn bezoek vergezelde Ambrosius zijn bezoekers naar hun paarden. Daarna trok hij zich terug in zijn studeerkamer. Toen hij daar langer bleef dan gewoonlijk, gingen zijn huisgenoten op onderzoek uit. Zij openden de deur en troffen Ambrosius daar stervende aan. Hij bleek een beroerte gehad te hebben en blies kort daarna de laatste adem uit. Hij die zich tijdens zijn leven zich zoveel vermaakt had in het zien op Jezus, heeft ondervonden wat Paulus schrijft in 1 Korinthe 13:12: 'Want wij zien nu door een spiegel in een duistere rede, maar alsdan zullen wij zien aangezicht tot aangezicht; nu ken ik ten dele, maar alsdan zal ik kennen gelijk ook ik gekend ben.'

2. ZIJN WERKEN

Van Ambrosius zijn de volgende werken bekend:

1640: *Prima; The First Things or Regeneration Sermons*: over de wedergeboorte, het begin van een godzalig leven.

1640: *Ultima; The Last Things or Meditation Sermons*: over het einde van het leven, de dood, het oordeel, de hel, het lijden van Christus en de hemel. Dit werk is in één band uitgegeven met de hiervoor vermelde publicatie uit 1640.

1650: *Media; The Means, Duties, Ordinances, both Secret, Private, and Publick, for Continuance and Increase of a Godly life (once begun), Till We Come to Heaven*: over de middelen en plichten tot het leiden van een godzalig leven.

1650: De eerste gezamenlijke uitgave van *Prima, Media & Ultima* in één band. De eerste Nederlandse vertaling hiervan kwam uit in 1660 onder de titel *Prima, Media et Ultima, ofte De Eerste, Middelste en Laetste Dingen, in III Tractaten vervatt (...)*.

1658: *Looking unto Jesus; A View of the Everlasting Gospel, or, the Soul's Eying of Jesus, as Carrying on the Great Work of Man's Salvation from First to Last*. De eerste Nederlandse vertaling van dit zonder twijfel bekendste werk van Ambrosius kwam uit in 1664 onder de titel *Het sien op Jesus (...)*.

1658: *Redeeming the Time; a Sermon Preached at Preston, January 4th 1657, at the Funeral of the Honourable Lady Margaret Houghton*. In 2002 verscheen voor het eerst een Nederlandse vertaling van dit werk onder de titel *Tijd om te zoeken*.

1660: *War with Devils; Ministration of, and Communion with Angels*. Twee samengevoegde werken, het ene of over de strijd met de duivels naar aanleiding van Efeze 6:12 en het andere over de engelen naar aanleiding van Psalm 91:1 en Hebrëeën 1:14. De eerste Nederlandse vertaling verscheen in 2001 onder de titel *Strijdt om in te gaan*.

1662: *Three great Ordinances of Jesus Christ*. Onder deze titel werden gezamenlijk uitgegeven de werken *War with Devils, Ministration of, and communication with Angels* en *Looking unto Jesus*.

1674: *The Compleat Works* van Isaac Ambrosius worden na zijn dood gebundeld uitgegeven.

3. PRIMA, MEDIA ET ULTIMA

Inhoud Prima

Het eerste deel van dit werk, *Prima*, gaat over de wedergeboorte. Ambrosius beschrijft hier wat de wedergeboorte is en hoe die in het hart van een mens gewerkt wordt. Hij onderscheidt hierin acht stappen:

‘Eerste stap: een gezicht van zonde;

Tweede stap: gevoel van ellende;

Derde stap: droefheid over de zonde;

Vierde stap: zoeken naar troost;

Vijfde stap: een gezicht van Christus;

Zesde stap: verlangen naar Christus;

Zevende stap: rusten op Christus;

Achtste stap: gehoorzaamheid aan Christus.’

Op duidelijke wijze beschrijft Ambrosius hoe het leren kennen van de zonde voorafgaat aan de kennis van Christus. Maar tegelijkertijd ziet hij de wedergeboorte pas als volkomen wanneer een mens tot de kennis van Christus gekomen is. Het valt ons in het bijzonder bij deze trappen op, hoe Ambrosius de wedergeboorte beschouwt als een voortgaande zaak. Er is een begin, dan wordt er nieuw leven geschonken. Het hongeren en dorsten naar Christus mag door de zondaar die hongert en dorst als geestelijk leven gezien worden. Maar de wedergeboorte is ‘voltooid’ wanneer Christus gestalte in hem gekregen heeft. De visie van Ambrosius bewaart voor twee uitersten: enerzijds het ontkennen dat er geestelijk leven is vóór de bewuste kennis van Christus als de Middelaar of vóór de bewuste rechtvaardigmaking. Maar anderzijds gunt Ambrosius niemand rust vóór de kennis van Christus. Er kunnen immers ook algemene overtuigingen van zonde en schuld zijn buiten het ware werk van de wedergeboorte om.

Onderwijzend is wat Ambrosius citeert van Robert Bolton (1572-1631):

In onze vernederingen en andere voorbereidende gezindheden schrijven wij niet precies zulk een mate en grootte voor. Wij stellen niet dwingend zulk en zulk een trap en hoogte vast. Wij laten dat over aan de wijsheid van onze grote Meester in de hemel, de alleen wijze God, Die volkomen vrij werkt. Maar wij zijn er zeker van dat een mens zoveel moet hebben, en in die mate, dat het hem grondig vernedert en hem dan tot zijn Zaligmaker brengt. Hij moet vermoeid zijn van al zijn zonden en van satans hele slavernij. Hij moet gewillig zijn om zijn rechteroog uit te rukken en zijn rechterhand af te houwen, ik bedoel: om van zijn geliefdste boezembegeerlijkheden te scheiden, om alles te verkopen en zelfs geen klauw achter te laten. Hij moet zijn gevaar zien en zich zo naar de vrijstad haasten. Hij moet zich bewust zijn van zijn geestelijke ellende, opdat hij van harte naar barmhartigheid zal dorsten. Hij moet zichzelf verloren en in zichzelf weggegooid weten, opdat Christus voor hem alles in alles zal zijn. En hier moet op volgen: een haat tegen alle valse en boze wegen voor het toekomstige, een grondige verandering van zijn vorige gewoonten, gezelschap en levenswandel en een begaan van de weg en beoefenen van de praktijk van matigheid, eerlijkheid en heiligheid.

Ambrosius vat samen wat een mens moet kennen tot zaligheid: (1) Een waarlijk boetvaardig gezicht en gevoel van en een waarlijk boetvaardige haat tegen alle zonde. (2) Een oprechte en onlesbare dorst naar Jezus Christus en de gerechtigheid, zowel toegerekend als inklevend. (3) Een ongeveinsd en onvoorwaardelijk voornemen tot een algehele nieuwe gehoorzaamheid voor het toekomende.

Het deel Prima wordt afgesloten met ‘Een aanhangsel met daarin een nader uitgewerkte methode, waardoor iemand die nog niet wedergeboren is, zijn deel aan de tweede geboorte kan verkrijgen’. Daarin beschrijft Ambrosius de middellijke weg die gegaan moet worden om deel te krijgen aan de wedergeboorte. Ambrosius schrijft in dit aanhangsel de visie van Thomas Hooker samengevat te hebben. De zondaar moet aan de hand van Gods wet zijn zonden overdenken en belijden, en aan de hand van Gods beloften de zaligheid in Christus leren kennen.

Inhoud Media

In *Media*, de middelste dingen, beschrijft Ambrosius zowel de voorrechten als de plichten van de ware christen. De voorrechten die hij nader beschrijft, zijn:

1. Rechtvaardiging
2. Verzoening
3. Aanneming
4. Heiliging
5. Verheerlijking

Uitvoerig gaat hij in op de plichten van de wedergeborene. Hij geeft praktische aanwijzingen voor de beoefening van christelijke plichten zoals waakzaamheid, zelfbeproeving, zelfverloochening. Hij schrijft verder over de bevindingen, de kenmerken, de meditatie, het leven van het geloof, het zien op Jezus. Verder geeft hij raad over huisgodsdienst, alsook over het bijwonen van de openbare inzettingen in het horen van het Woord en het ontvangen van de sacramenten.

Daarnaast geeft Ambrosius adviezen inzake het persoonlijke gebedsleven en het lezen van Gods Woord. In *Media* treffen we ook enkele zeer aansprekende delen uit Ambrosius' eigen dagboek aantekening aan, die ons een directe blik geven in zijn leven. We lezen daarin ook hoe hij zijn eigen raadgevingen betreffende de godsdienstplichten in praktijk bracht. Illustratief daarvoor zijn enkele aantekeningen uit 1651:

13 mei. Ik trok me in een eenzame en stille plaats terug om met name de verborgen plichten van een christen in praktijk te brengen. Mijn beweegreden is Hooglied 7:11-12: ‘Kom, mijn Liefste, laat ons uitgaan in het veld; ... daar zal ik U mijn uitnemende liefde geven.’ Bernardus zegt: ‘De Bruidegom van onze ziel is schaamachtig en bezoekt Zijn bruid vaker in eenzame plaatsen.’

14 mei. In een mooi bos met aangename wandelpaden bewoog en bekwaamde de Heere mij om met de oefening van verborgen plichten te beginnen. Na de ‘inleiding’ (plichten in het algemeen) ving ik aan met de plicht van waakzaamheid. De Heere gaf mij toen mijn vorige onachtzaamheid te zien en enkele voornemens te maken. Ik ondervond dat de Heere mij zoet was in de afsluiting van de plicht. Hallelujah.

15 mei. Ik ving aan met de plicht van zelfbeproeving. 's Morgens beleed ik mijn zonden van vóór en ná mijn bekering. Daarin deed de Heere mijn hart op zoete wijze smelten. 's Avonds nam ik mijn dagboek over het afgelopen jaar door, waarin veel passages stonden over barmhartigheden van God, bekommelingen over zonde, enzovoort.

16 mei. 's Morgens ging ik de plicht van bevindingen door en voelde enige roerselen van Gods Geest in mijn ziel. 's Avonds ving ik aan met de plicht van kenmerken; ik oefende geloof en zag mijn kenmerken duidelijk. O, hoe zoet was mijn God!

Inhoud Ultima

In *Ultima*, de laatste dingen, schrijft Ambrosius over:

- De kortheid en de onbestendigheid van het leven, naar aanleiding van Genesis 47:9: 'Weinig en kwaad zijn de dagen der jaren mijns levens geweest.'
- De zekerheid van de dood, naar aanleiding van Lukas 12:20: 'In dezen nacht zal men uw ziel van u afeisen.'
- Het oordeel, naar aanleiding van Mattheüs 16:27: 'Alsdan zal Hij een iegelijk vergelden naar zijn doen.'
- De hel, naar aanleiding van Mattheüs 13:30: 'Bindt het in bussels, om hetzelfde te verbranden.'
- Het lijden van Christus tot reiniging van de zonden, naar aanleiding van Hebreëen 1:3: 'Nadat Hij de reinigmaking onzer zonden door Zichzelven teweeggebracht heeft.'
- De hemelse heerlijkheid, naar aanleiding van Lukas 23:43: 'Heden zult gij met Mij in het paradijs zijn.'

Aan anderen ontleend

Een belangrijk kenmerk van *Prima, Media et Ultima* is dat Ambrosius veelvuldig gebruikgemaakt heeft van wat andere auteurs al eerder hadden geschreven. Veel van de inhoud van het boek is aan anderen ontleend, wat in die tijd overigens niet ongebruikelijk was. Ambrosius zelf schrijft in zijn voorwoord:

Ik heb de plichten van een christen, die ik de *Middelste dingen* noem in verband met de al eerder gedrukte *Eerste en laatste dingen*, methodisch gerangschikt. De *materie* heb ik grotendeels aan anderen ontleend, alleen de *methode* heb ik zelf vormgegeven, naarmate de Heere mij daartoe in staat stelde. En wat betreft zaken waarover alle auteurs (die ik ooit onder ogen kreeg) zwegen, heb ik zelf wat toegevoegd om het werk ook ten aanzien van de materie te completeren (...).

Niet dat ik alle auteurs over alle onderwerpen wilde lezen; nee, ik wilde mezelf eerst beperken tot bepaalde onderwerpen en dan van vele godzalige en geleerde auteurs de beste opmerkingen daarover selecteren (...).

Ik heb in deze verhandeling niet van een of twee, maar van veel dierbare broeders gebruikgemaakt, zoals van Angier, Ash, Ball, Bolton, Burroughs, Burgess, Byfield, Downham, Dyke, Goodwin, Gouge, Hooker, Leigh, Mason, Rogers, Shepherd, Torshel en White.

In zijn voorwoord noemt Ambrosius Richard Baxter (c. 1568-1645) niet bij name, hoewel hij ook hem wel geraadpleegd heeft en hem citeert. Richard Baxter is een puritein over wie J.R. Beeke en R.J. Pederson in *Meet the Puritans* opmerken:

Baxters geschriften vormen een merkwaardige theologische mix. Hij was een van de weinige puriteinen wiens leer van Gods besluiten, verzoening en rechtvaardigmaking allesbehalve gereformeerd was. Hoewel zijn theologie in het algemeen wel langs gereformeerde gedachtelijnen was vormgegeven, neigde hij regelmatig naar arminiaans gedachtegoed. (...) Hij wees de verwerping af. Hij was zeer beïnvloed door de amyraldisten.

We hebben de indruk dat de veelheid aan auteurs die Ambrosius heeft geraadpleegd – en de verschillen tussen deze auteurs – her en der wel sporen hebben nagelaten in dit werk. In een werk dat zo nadrukkelijk het gebruik van de middelen centraal stelt en waarin de mens op zijn plichten gewezen wordt, zal wel altijd benadrukt dienen te worden dat het gebruik van de middelen geen verdienste voor God kan zijn en ook geen *oorzaak* waarom de Heere genade zal bewijzen. In die zin schrijft Ambrosius er ook wel over:

Sommige mensen die horen dat de nieuwe geboorte (of het eerste berouw) zo noodzakelijk is tot zaligheid, maar in zichzelf nooit zo'n verandering of bekering voelen, hebben daarom om verdere hulp gevraagd. Hoewel zij van nature blind, ellendig, jammerlijk, arm en naakt zijn, toch heeft de Heere hen niet zonder middelen en hulp gelaten. Met dit doel heeft Hij Zijn inzettingen gegeven. Niet dat iemand vanuit zichzelf zich tot de genade kan schikken, maar de Geest van Christus kan in het gebruik van de inzettingen (zonder enige hebbelijke of heiligende genade in iemands hart) over iemand beschikken, zodat hij hebbelijke of heiligende genade ontvangt.

Waar hij schrijft over de noodzaak om te verlangen naar Christus, benadrukt hij nadat hij gewezen heeft op de middelen en plichten dienaangaande:

Wanneer u dit alles gedaan hebt, moet u weten dat het niet in uw macht ligt om uw hart te doen verlangen naar Christus. Hoe lang u ook probeert, u kunt geen verlangen tevoorschijn brengen door op uw eigen aambeeld te slaan, u kunt uw eigen put niet graven en uw eigen rots niet uithouwen. Ja, al sporen alle engelen in de hemel en alle predikanten op de aarde u aan, als echter de hand des Heeren gemist wordt, zult u uw hart niet opheffen noch één stap naar de hemel zetten. Ga dan tot Hem Die dit verlangen in uw ziel kan werken. Dit is de klacht van de christenen. O, ze zijn bekommerd, omdat ze geen goed verlangen uit hun eigen ziel kunnen voortbrengen. De een valt, de ander zinkt weg, de derde siddert, en ze worden overweldigd door ontmoediging: Wat een ellendig hart heb ik! Ik genade? Nee, o nee. Ik kan wel de wereld begeren, ik verlang wel het leven van mijn kind en ik zeg met Rachel: 'Geef mij eer, of ik sterf' [vgl. Gen. 30:1 EV]. Maar ik kan niet verlangen naar de onbevattelijke rijkdom van de Heere Jezus Christus. Zal de Heere mij dan enige barmhartigheid betonen? Is het zo met u? Bedenk dan nu dat verlangens niet in uw tuin groeien; zij spruiten niet uit de wortel van uw bekwaamheden. O, zoek naar God en belijd: In waarheid, Heere, Gij zijt het van Wie al onze verlangens komen. Gij zijt het Die ze in ons moet werken, evenals Gij ze aan ons beloofd hebt. En daarom, Heere, maak Gij mijn ziel levend en verwijd mijn hart, want Gij alleen zijt de God van dit verlangen.

Maar op een andere plaats lijkt Ambrosius toch op een andere wijze te schrijven, waarbij de indruk ontstaat dat er een vermogen in de mens gelegd wordt op grond waarvan hij van een algemeen werk van Gods Geest kan opklimmen tot het bijzondere werk van Gods Geest, zoals in de volgende passage:

Misschien zegt u: het ligt niet in mijn vermogen. Ik ben slechts passief en Gods Geest is de actieve Werkmeester. Wie kan de Geest des Heeren gebieden, die 'blaast waarheen Hij wil' [Joh. 3:8], naar Zijn eigen wil en welbehagen?

Ik antwoord: het is inderdaad de Geest, en niet de mens, Die regeneert of heiligt. Maar ik antwoord tegelijk: de leer van het Evangelie is de bediening van de Geest, en overal waar dat gepredikt wordt (zoals ik het nu aan u predik), daar is de Heilige Geest aanwezig en daar komt Hij heen om te regenereren. Ja, ik kan nog meer zeggen: er is een algemeen werk van verlichting, dat de weg baant voor de regeneratie. Dit algemene werk legt een vermogen in de mens om bepaalde dingen te doen, en wanneer hij die zal doen, kan, ja, zal de Geest van God in de dag van Zijn kracht machtig in hem werken tot zijn levendmaking en reiniging.

Het karakter van dit werk, dat toch grotendeels een verzameling van inzichten van andere theologen is, brengt wel dit gevaar met zich mee dat sommige accenten met elkaar in strijd lijken te zijn. Al legt hij in bovengenoemd citaat wel de oorzaak in het werk van de Heilige Geest, toch ontloopt hij niet het gevaar bepaalde vermogens in de ziel van een onwedergeborene te leggen, waarbij uiteindelijk de werken oorzaak zijn van genade.

Ambrosius heeft uiteindelijk zeker beseft dat er een gevaar schuilt in het centraal stellen van de godsdienstige plichten van de mens. We krijgen de indruk dat hij, zijn eigen werk overziend, bij het schrijven van het voorwoord voor dit werk, de lezers nog nadrukkelijk meent te moeten waarschuwen voor de gedachte dat het vervullen van plichten *op zichzelf genomen* enige kracht zal werken in de ziel:

Toch wens ik, bij wijze van waarschuwing, de lezer eraan te herinneren dat hij, als ook hij in de oefening van enige hier beschreven plichten ooit zijn hart verwarmd of zaligmakend aangedaan voelt (wat de Geest, kracht, genade, troost, tegenwoordigheid en zoetheid van Christus is), moet bedenken dat niet de plicht, niet enkel de inzet, zulke Goddelijke en edele daden in zijn hart en affecten verwekt. Nee, het bloed van Christus, de voorbede van Christus, waardoor deze plichten besprengd worden, maakt dat ze zulke genaden in de ziel werken. In dit geval is het bloed van Christus als het ware de zelf en de plicht de lap of het leer waar die zelf op gedaan wordt en waarmee ze op de huid wordt aangebracht. Welnu, van de lap (de plicht) komt geen kracht vandaan; nee, o nee, het is alleen het bloed van Christus dat door de plicht geneest en de ziel vervrolijkt.

Ook Simon Oomius wijdt hieraan een opmerking in zijn voorwoord op de eerste Nederlandse vertaling van dit werk, alsof hij de lezer hier nog eens in het bijzonder op wil wijzen:

De auteur bidt, vermaant, en gebiedt dikwijls de onwedergeborenen in de Naam van Christus te geloven, met God verzoend te worden, te bidden, deze of gene plicht te

doen; niet alsof hij te verstaan wilde geven, dat zij enig ding konden doen, door hun eigen kracht of macht; maar omdat Jezus Christus in dat opwekken, bedreigen en gebieden, daarmee Zijn eigen kracht en macht zendt, om hen bekwaam te maken.

Wet en Evangelie

Ambrosius had een helder inzicht in de onderscheiden functies van Wet en Evangelie in het leven der genade. De Wet dient tot ontdekking van de zonde en de schuld, tot verbreking van het hart. Het Evangelie maakt de weg tot het leven bekend in Christus. Daaraan verbindt Ambrosius ook consequenties voor de prediking, zoals we lezen in *Prima*, waar hij de vierde stap van de wedergeboorte beschrijft:

Zo was het met de stokbewaarder. Nadat hij zeer bevende geworden was en in ootmoedige vernedering ter aarde gevallen was, was hij zover dat hij begon te zeggen: ‘Lieve heren, wat moet ik doen opdat ik zalig worde?’ (Hand. 16:30). Zo is het ook met de mens die nu gereed is om wedergeboren te worden. Als hij geen middel vindt om het woeden en de verschrikkingen van zijn schuldige geweten te stillen, komt hij uiteindelijk naar Gods dienaar met de vraag: ‘Wat zal ik doen, wat moet ik doen opdat ik zalig worde? Ach, nu voel ik dat verwonde geweten, dat gebroken hart, die geestelijke blindheid, die gevangenschap en armoede waarover u mij zo vaak verteld hebt! Als er dan enig onderwijs, enige besturing of enige plicht is die mij ten goede kan dienen of mij van dit kwaad kan bevrijden, zo open nu de lippen die “de wetenschap zullen bewaren” [Mal. 2:7]. Geef mij nu besturing in Gods vreze en ik zal die gewillig opvolgen met al mijn krachten.

Ambrosius wijst er dan vervolgens op wat dit betekent voor predikanten in het behandelen van zulke zielen.

Nu (en niet eerder) heeft Gods dienaar een krachtige roeping en goede gelegenheid om de zielszaligende genoegzaamheid van Christus’ dood en lijden uit te stallen en groot te maken. Als het bloed van Christus en de belofte der zaligheid werden aangeboden aan een niet-gewond geweten, wat zou dit anders zijn dan wanneer men de heilzaamste balsem over een gezond lichaamsdeel goot? Het is de enige, rechte en tijdloze methode om eerst door de wet te verwonden en dan door het Evangelie te genezen, om eerst smart over de zonde te veroorzaken en dan een pleister van Christus’ bloed aan te brengen. En daarom, wanneer het hart gebroken is, heeft de man Gods grond om het weer te verbinden. Dan mag hij Gods barmhartigheid grootmaken, dan mag hij de hemelse schoonheid van Christus’ lijden en Persoon op het hoogst verheerlijken. Terwijl hij zo de rol van voedster vervult, met zijn hoge en heilige kundigheid om de verdrukten te vertroosten, wordt ten slotte Gods kind (op zijn geboorte voorbereid) een wedergeboren mens.

Methode

Wat in dit werk van Ambrosius in het oog loopt, is de methodische wijze waarop hij geestelijke plichten ordent. Soms tot in een mate van detail die op gespannen voet lijkt te staan met het geestelijke karakter van de plichten. Zo geeft Ambrosius in dit werk een leidraad voor het gebed met een overzicht van aandachtspunten dat meerdere pagina’s

beslaat, in totaal circa negentig aandachtspunten. De neiging om volledig te zijn en alles systematisch te rangschikken, komt soms wat vermoeiend over. Zo verzucht Halley – en we kunnen ons iets bij deze verzuchting voorstellen:

De grote fout van Ambrosius wordt gevonden in zijn onhandige ordeningen en gecompliceerde onderverdelingen waarmee hij zijn lezers vermoeit en verwart. Regelmatig introduceert hij zaken die maar in de verte te maken hebben met zijn onderwerp en weidt hij op onaanvaardbare wijze uit.

Maar dit alles neemt niet weg dat in dit werk veel kostelijke, geestelijke inhoud te vinden is, waaruit duidelijk naar voren komt dat Ambrosius diep inzicht had in het werk van Gods Geest in de mens en waarin hij de mens onvermoeibaar op zijn plichten wijst. Niet om op de plichten te rusten, maar om er God in Christus in te mogen ontmoeten. Voor Gods kinderen bevat het werk van Ambrosius veel onderwijs.

Evenwel zijn we van oordeel dat het bekende werk van Ambrosius *Het zien op Jezus*, dat later verscheen, in bepaalde opzichten een meer gerijpt werk is. De indeling van dat werk is duidelijker, daar het de komst van Jezus als Zaligmaker als leidraad heeft, ‘zoals Hij het grote werk van ’s mensen zaligheid heeft uitgevoerd van eeuwigheid voor alle tijden, in de duistere tijd voor Zijn komst; en verder in de volheid des tijds in Zijn geboorte, leven, lijden, sterven, opstanding, hemelvaart, zitten en bidden ter rechterhand Gods en wederkomst tot het laatste oordeel’, zoals de titel vermeldt.

Ambrosius lijkt daarbij veel minder te leunen op andere auteurs, zoals hij dat in *Prima, Media et Ultima* nog deed. Het is veel meer zijn eigen werk. Veelzeggend is wat hij zelf zegt in het voorwoord van *Het zien op Jezus*, als hij verklaart dat het te beschouwen is als een aanvulling op de plichten die opgetekend zijn in zijn eerdere werk:

Gewoonlijk gaan christenen tot het gebed, de sacramenten, het horen, het lezen en de overdenking van het Woord. En soms, hoewel meer zelden, zetten zij zich tot de oefening van andere plichten, zoals zelfbeproeving, het toenemen in ondervindingen, de opheldering van de bewijzen, onvoorbereide en overdachte meditatie, enzovoort. Maar hoe wordt gewoonlijk het belangrijkste deel, de voornaamste bezigheid, namelijk de plicht der plichten, *het zien op Jezus*, geheel verwaarloosd?

Maar Ambrosius keert ook tot zichzelf in, als hij in het *Aan de lezer* van *Het zien op Jezus* verhaalt hoe een ziekte in 1653 hem bracht tot het schrijven van dit werk:

Onder alle plichten die ik hiervoor genoemd heb, verzuimde ik er één waarop ik nu zie als op de voornaamste en de keur van alle overige. Dit is de plicht die ik noem: het zien op Jezus. Als ik de reden van mijn nalatigheid hierin moet bekennen, zo zal ik het oprecht en openhartig doen, in de eenvoudigheid van het Evangelie. Zo werd ik in de lente van 1653 bezocht door een ernstige ziekte. Toen de Heere mijn gezondheid begon te herstellen, kwam het in mijn gedachten wat mijn Jezus aan mijn ziel gedaan had, wat Hij er nog steeds voor deed en wat Hij er nog voor zou doen tot uiteindelijke redding.

Zo krijgen we de indruk dat Ambrosius in later jaren, zeker in zijn latere werk *Het zien op Jezus*, meer van de methode en de plichten is doorgedrongen tot de kern en het merg van het Evangelie, namelijk Jezus, zijn enige Zaligmaker.

Maar ook in dit werk is een schat aan onderwijs te vinden, waarbij Ambrosius geen ander doel had dan de lezer duidelijk te maken dat het geestelijke leven in zijn oorsprong een Goddelijke genadegift is, maar door de Gever van de genade ook in de weg van de middelen onderhouden wordt, totdat de gelovige eens eeuwig Zijn Verlosser zal aanschouwen, loven en prijzen.

Slot

Simon Oomius (1628-1706) en Matthias Nethenus (1618-1686) voorzagen de eerste Nederlandse vertaling van dit werk van een voorwoord met aanbeveling. Oomius schrijft:

Hoe wel ende geluckighlick nu onsen Autheur (welckers woorden wy alle niet en begeeren te siften; want soo doende soude men oock licht alle andere Schrijvers wel verongelijcken kunnen) hem in desen gequeten heeft, weet ik niet of het my toestaet te oordeelen. Uytmuntende mannen in Engelandt hebben geoordeelt dat dit boeck in sich behelsde een Patroon van ware Godtsaligheyt; dat het dienstigh was tot vervorderinge vande heyligheyt des herten, dat het wel genoemt mocht worden, het Mergh des Christendoms, een goet ende volkoomen Leyts-man tot het Nieuwe Ierusalem, een gouden geute, om uyt de fonteyne der Levendige wateren, tot ons af te brengen de stroomen des levens.

Oomius besluit zijn voorwoord met een wens waarbij we ons van harte aansluiten:

Dat dit wel bearbeyt Boeck, 't welke nu in alle *Landpalen Israëls* wort uyt-gesonden, mach gesegent worden, ende soo dienen tot de vervorderinge van Gods eere, in de verbeteringe van sijne kinderen, ende opbouwinge van het lichaem Christi. Dit is den hertelicken wensch ende smeeckinge, van uwen Dienst-bereyden in den Heere, S. C. O.

De Heere zegene deze nieuwe Nederlandse vertaling van dit werk tot eer van Zijn Naam, tot onderwijs en vertroosting van Zijn levende Kerk en tot bekering van hen die nog voor eigen rekening leven.

Alblasserdam, voorjaar 2021

ds. O.M. van der Tang

Literatuur

- I. Ambrosius, *Prima, Media, et Ultima; or the First, Middle and Last Things*, Glasgow 1757
- I. Ambrosius, *Prima, Media, et Ultima; ofte De Eerste, Middelste en Laetste Dingen*, Amsterdam 1660
- I. Ambrosius, *Looking unto Jesus*, Harrisonburg VI 1986
- I. Ambrosius, *Het zien op Jezus*, Houten 2010
- I. Ambrosius, *Strijdt om in te gaan*, Houten 2001
- I. Ambrosius, *Tijd om te zoeken*, Houten 2003
- I. Ambrosius, *Orde in het gezin*, Apeldoorn 2017
- J.E. Baily, 'Isaac Ambrose', in *Dictionary of National Biography 1885-1900*, https://en.wikisource.org/wiki/Dictionary_of_National_Biography,_1885-1900/Ambrose,_Isaac [geraadpleegd op 7 mei 2021]
- J.R. Beeke en R.J. Pederson, *Meet the Puritans: with a Guide to Modern Reprints*, Grand Rapids, MI 2006
- E. Calamy, *An account of the Ministers, Lecturers, Masters and Fellows of Colleges and Schoolmasters who where ejected or silenced after the Restoration of in 1660 etc.*, London 1713
- W. Farrer en J. Brownbill, *A History of the County of Lancaster*, London 1907
- H. Fishwick, *The History of the Parish of Garstang in Lancashire in the County of Lancaster*, Manchester 1879
- R. Halley, *Lancashire: Its Puritanism and Nonconformity, Vol. II*, London 1869
- J.K. Hewison, *The Covenanters: a history of the Church in Scotland from the reformation to the revolution*, Edinburgh 2019
- T. Schwanda, *Soul Recreation: The Contemplative-Mystical Piety of Puritanism*, Eugene OR 2012
- W. van 't Spijker e.a., *De Synode van Westminster 1643-1649*, Houten 2002
- W. van der Zwaag, *De Reformatie der Puriteinen: Kerkhistorie van Engeland tussen Reformatie en Revolutie*, Barneveld 2001

P R I M A,
M E D I A,
 &
U L T I M A:
The First, Middle, and Last Things;
 IN THREE
T R E A T I S E S.

Wherein is set forth,

- I. The Doctrine of Regeneration or the New Birth.
- II. The Practice of Sanctification, in the Means, Duties, Ordinances, both Secret, Private and Publike, for continuance and encrease of a godly life.
- III. Certain Meditations

}

Mans misery, in his

LIFE,
DEATH,
JUDGEMENT,
&
EXECUTION.

22

}

Gods mercy, in our

REDEMPTION,
&
SALVATION.

In this last Edition is added a Sermon of Redteming the Time.

By ISAAC AMBROSE, *Minister of Christ at Preston*
in Amouldernesse in Lancashire.

LONDON, Printed by E. M. for Nathanael Webb and William Grancham, at
the Black-Bear near the little North-door in Pauls Church-yard. 1659.

Prima, Media & Ultima

—

De eerste, middelste en laatste dingen

in drie verhandelingen

waarin wordt voorgesteld:

- I. De leer van de wedergeboorte ofwel de nieuwe geboorte.
- II. De praktijk van de heiligmaking, in de middelen, plichten en inzetten voor in de binnenkamer, in huis en in het openbaar, tot voortzetting en toename van een godzalig leven.
- III. Enige meditaties over:
 - De ellende van de mens in zijn:
 - Leven.
 - Dood.
 - Oordeel.
 - De uitvoering ervan.
 - De barmhartigheid van God in onze:
 - Verlossing.
 - Zaligheid.

In deze laatste editie is een preek toegevoegd over ‘De tijd uitkopen’.¹

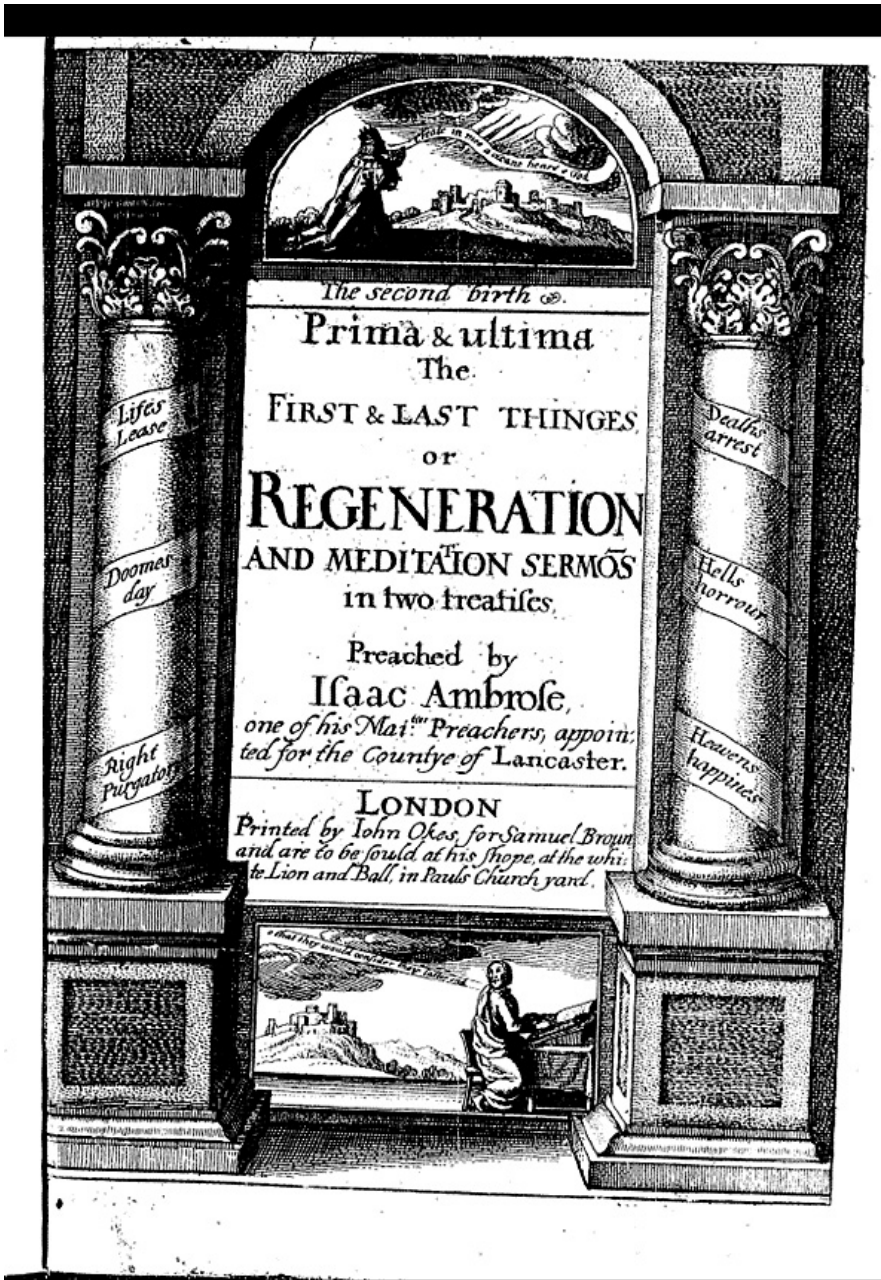
door

Isaac Ambrosius,
dienaar van Christus te Preston
in Amounderness in Lancashire

Londen

Gedrukt door E.M. voor Nathanael Webb en William Grantham,
bij [het uithangbord van] de Zwarte Beer,
dicht bij het noordelijke deurtje in Paul’s Churchyard, 1659

1. Deze preek, ‘Redeeming the Time’, hield Ambrosius bij de begrafenis van Lady Margret Houghton. Ambrosius nam een opdracht aan deze Lady op in uitgave 1652 van *Media*, die verderop te vinden is. De begrafenispraak is niet in de huidige Nederlandse uitgave opgenomen, maar in 2002 bij Den Hertog uitgegeven onder de titel *Tijd om te zoeken* in de serie ‘Licht op de kandelaar’. (noot vert.)

Prima & Ultima

–

De eerste & laatste dingen

of

Wedergeboortepreken en Meditatiepreken

in twee verhandelingen

gepredikt door

Isaac Ambrosius,
een van de predikers van Zijne Majesteit,
aangesteld voor het graafschap Lancaster

Londen

Gedrukt door John Okes voor Samuel Broun,
en bedoeld om verkocht te worden in zijn zaak,
bij [het uithangbord van] de Witte Leeuw en de Bal, in Paul's Churchyard

In het bovenste plaatje staat: 'Scheep mij een rein hart, o God' (Ps. 51:12).

In het onderste plaatje staat: 'O, dat zij op hun laatste einde zouden letten' (Deut. 32:29 EV).

Bovenaan in het midden staat het onderwerp van *Prima* (De eerste dingen): de tweede geboorte.

Op de pilaren links en rechts staan de zes onderwerpen van *Ultima* (De laatste dingen): de pacht van het leven, het arrest van de dood, de dag van het oordeel, de verschrikking van de hel, het echte vagevuur, de gelukzaligheid van de hemel.